

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

Pracownia Polityki Językowej i Badań nad Mniejszościami
Wydział Neofilologii

*Germańskie
enklawy/wyspy językowe w
Europie Środkowej*

Tomasz Wicherkiewicz

wicher@amu.edu.pl

Sprachinsel

- Enklawy/wyspy językowe – stosunkowo małe osady i społeczności językowe (pojedyncze lub skupione) otoczone dużym obszarem innego dominującego języka
-

nie tylko Niemcy ...

- „słowiańska wyspa językowa koło Królewca” (1840)
  - Walserzy w Alpach, Cymbrowie i Mocheni w płn. Włoszech
  - **Głuchoniemcy** na Podkarpaciu
  - Mennonici – na całym świecie
  - Aromuni/Wołosi w górach Bałkanów
-

wczesnośredniowieczne i późniejsze wędrówki ludów

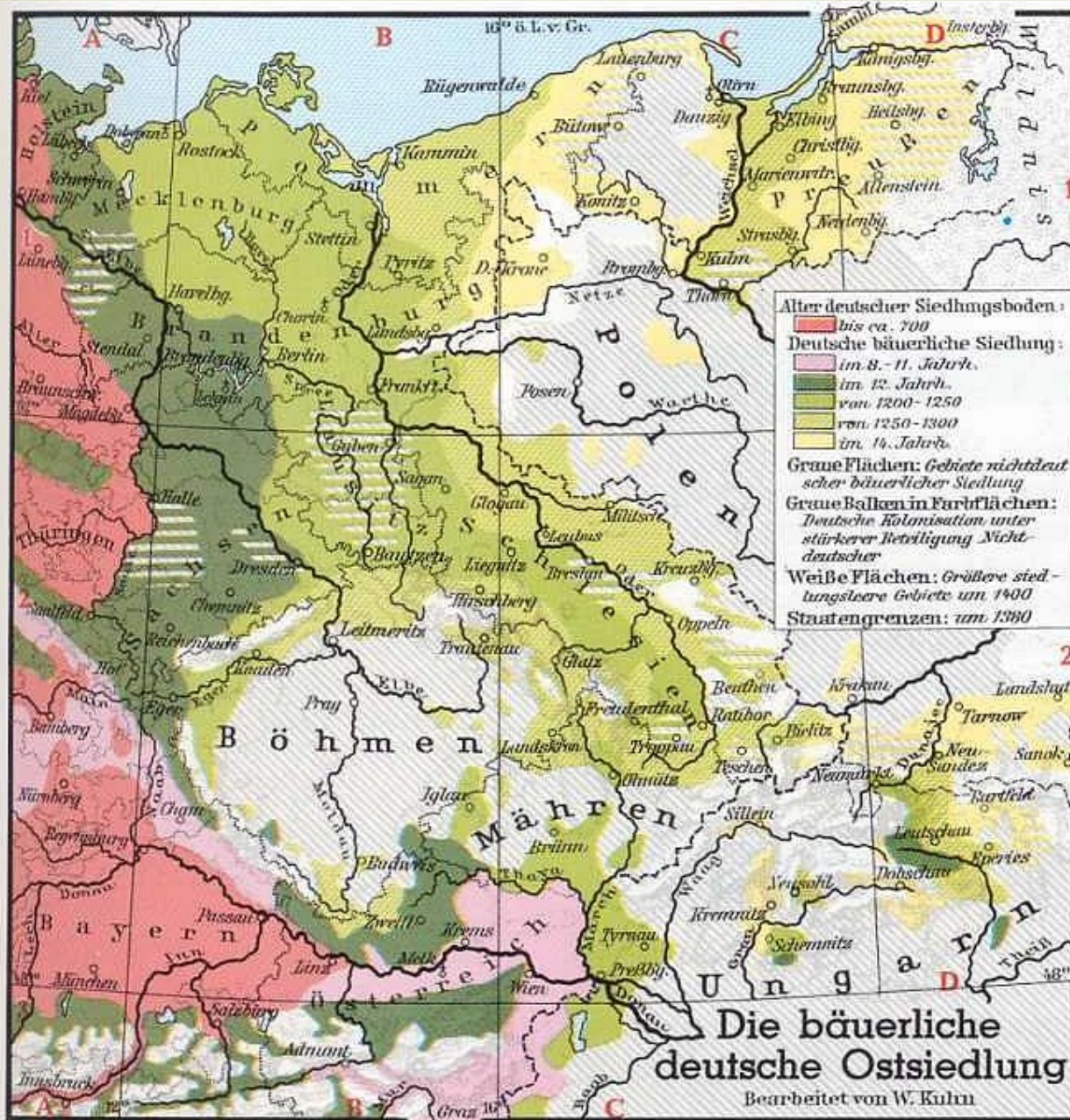

- *Deutsche Ostbesiedlung* > Sprachinseln
- Walter Kuhn > Sprachinselnforschung
- Hochmittelalterlicher Landesausbau zu **deutschem Recht** in der Germania Slavica
- *zagospodarowanie ziem*

Germania Slavica

średniowieczny
obszar germańskich
migracji
wschodnich na
zaludnionych przez
Słowian obszarach
na wschód od Łaby
i Soławy - o ile
został on językowo
zgermanizowany

Germanie & Słowianie

- Historia osadnictwa germańskiego w Europie Środkowej sięga czasów starożytnych, kiedy w dorzeczu Wisły osiedli Goci i Gepidzi.
  - Nieco dalej na zachód zamieszkiwali Rugowie i Burgundowie, a na południe od nich Wandalowie.
  - Ekspansja Słowian przesunęła jednak granicę osiedlania się Germanów znacznie dalej **na zachód**, aż do tzw. *Limes Saxoniae*, znajdującej się pomiędzy Hamburgiem a Lubeką (słow. Ljubice).
  - W późniejszych wiekach granica osadnictwa Słowian i Germanów wielokrotnie się przesuwała, obejmując wiele obszarów przejściowych, gdzie zamieszkiwali przedstawiciele **obu grup**.
-

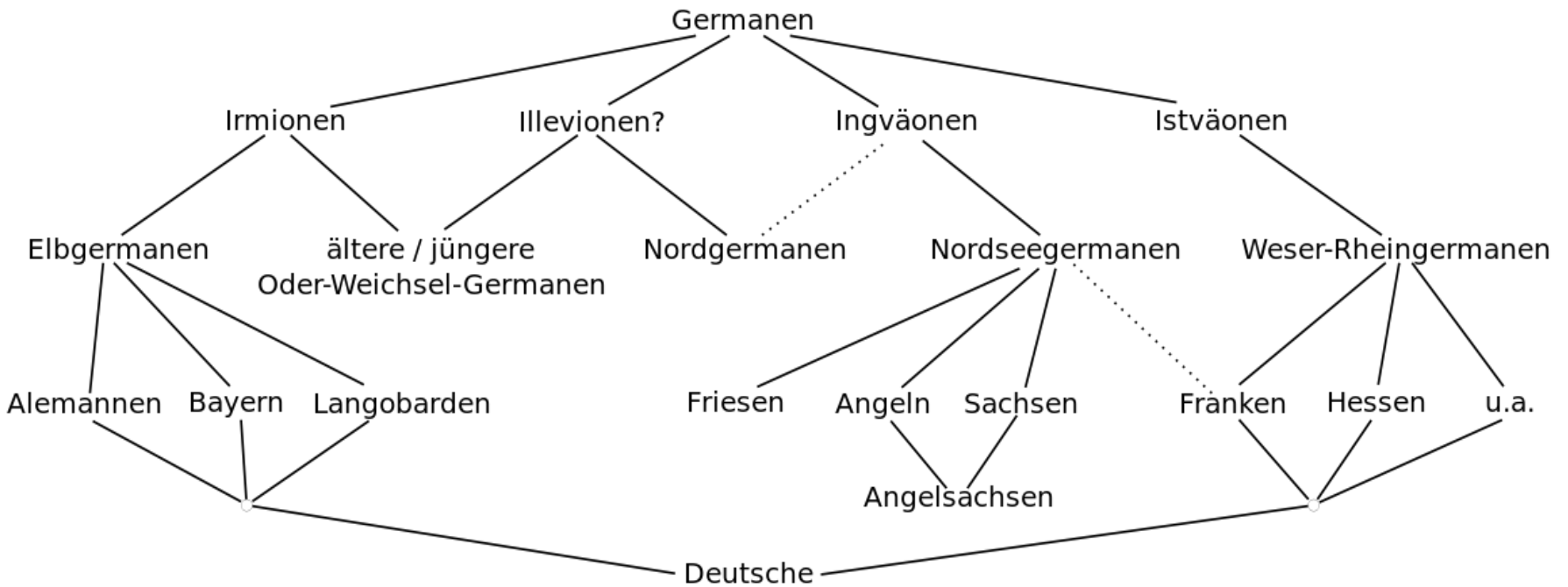
Teutonicus > *Deutsch* > *Dutch* i in.

Regnum Teutonicum / Regnum Teutonicorum (Królestwo Teutonów)

- **Niemcy (Nemecko, Немцы, Németország)** – od słowiańskiego rdzenia na określenie "niemowcy - tych, którzy nie mówią naszym językiem". Długo oznaczała wszystkich Germanów – jeszcze w XVI w. określano nią np. w Rosji również Anglików, Szkotów, Brabantów ('Belgów'), Holendrów, ale i Wenecjan oraz Prusów
- łac. **Germania** to określenie o nieznanym pochodzeniu, być może od celtyckich rdzeni *gair* "sąsiedztwo", *gairm* "płacz wojenny", *gar – "krzyżeć, wrzeszczeć"
- lit. **Vokietija**, łot. **Vācija** - albo od Wikingów (Szwedów ludy bałtyckie zwały *Vagoth*), albo od niezrozumiałych 'krzykaczy' – staropruskie *wackis*, łotewskie *vēkšis*
- fr. **Allemagne**, hiszp. **Alemania**, tur. Almanda – "kraj wszystkich mężów"
- **Deutschland**, hol. Duitsland, średniowysokoniemieckie **Tiutschlant**, skand. **Tyskland**, – ze starowysokoniemieckiego *diutisc* – "należący do ludzi", a to z kolei z germań. *thiuda/theoda* – "ludzie,,; stąd również wł. **Tedesco**; od germ. **theodisca** – "język powszechny ludzi", jako że w średniowieczu łacina była językiem szlachty, a lokalne języki germańskie – językami gminu.
- ang. **Dutch** – „Holender/ski”, z dawnego hol. *Diets* lub *Nederdietsch*
- est., fiń. **Saksa** – od germańskiego ludu Sasów, którzy mogą brać nazwę od starowysokoniemieckiego *sahs* "nóż"

Germanie zachodni

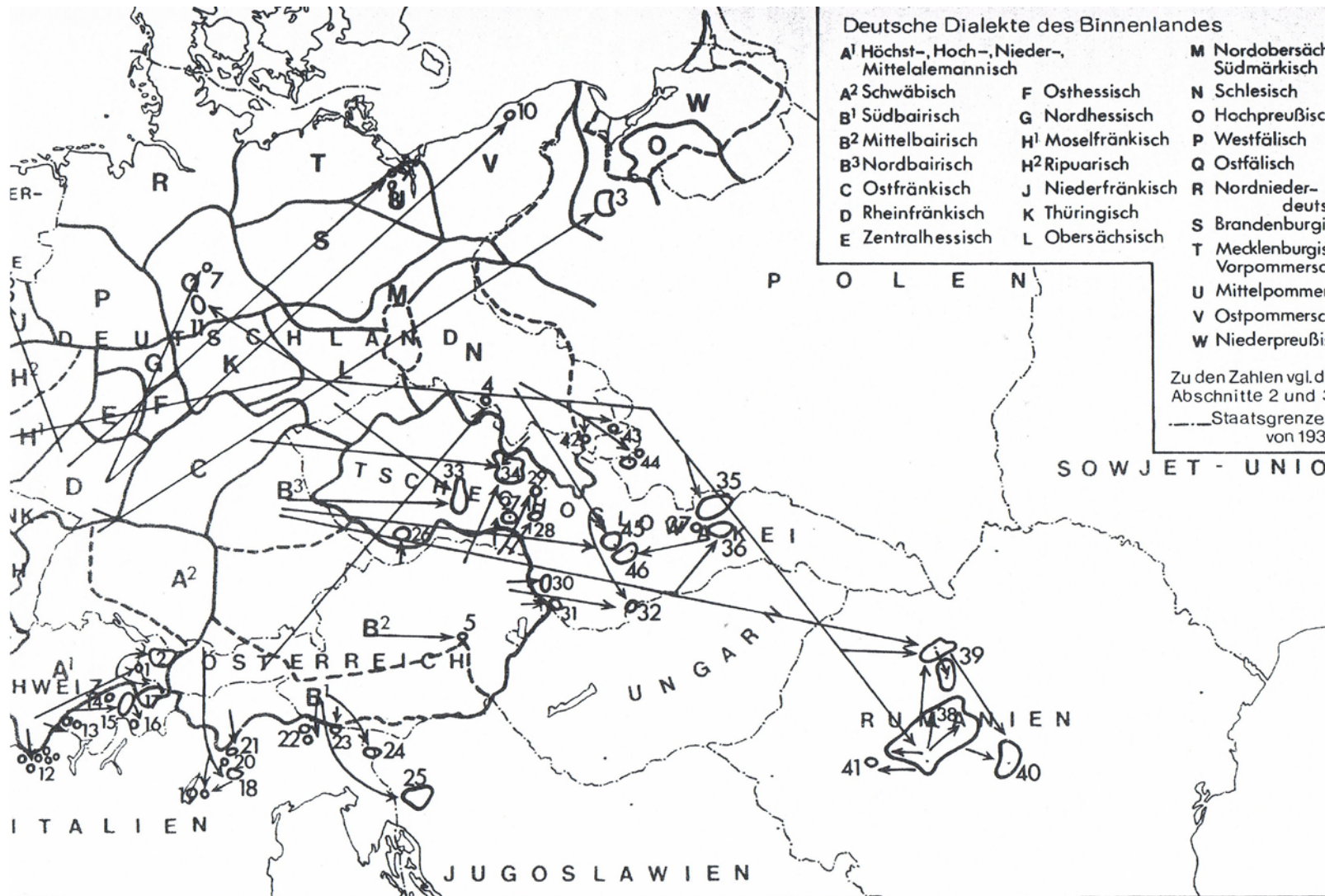
Maurer, Fridrich 1943/1952. *Nordgermanen und Alemannen. Studien zur germanischen und frühdeutschen Sprachgeschichte, Stammes- und Volkskunde*

Wieki średnie

- X w. – pierwsze kontakty językowe słowiańsko-germańskie na ziemiach polskich / chrystianizacja przez **niemieckich** duchownych
- 1175 – chłopi z ziem **niemieckich** w dobrach cysterskich w Lubiążu (Leubus)
- XIII w. – lokacje licznych miast na **prawie niemieckim**

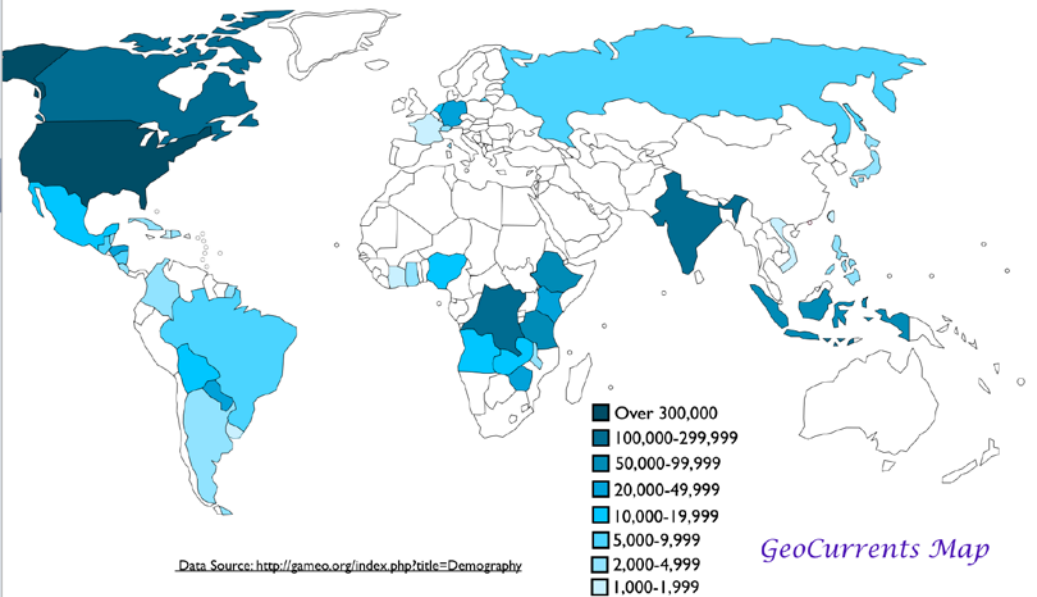
Olędry /Olendrzy / Holländereien a **prawo olęderskie**

- **ŻUŁAWY**
- **Dolina Wisły** po Toruń i Dęblin
- 1782 – migracja Mennonitów z Doliny i Żuław Wiślanych
– (*Plautdietsch*)
- **„Kaszubi” nadbużańscy**
- 1805 – Wołyń
- 1815 – Wołga
- **Tereny nadwarciańskie**

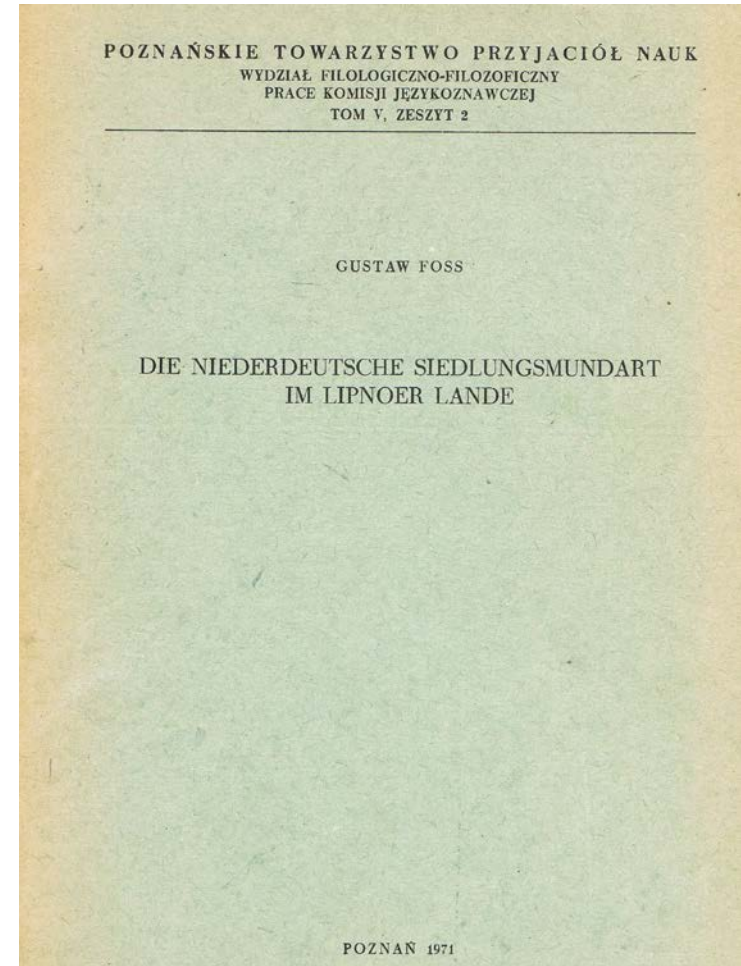

Mennonite Population, 2003

osadnictwo dolnoniemieckie

- i niderlandzkie
(holenderskie,
flamandzkie,
fryzyjskie)

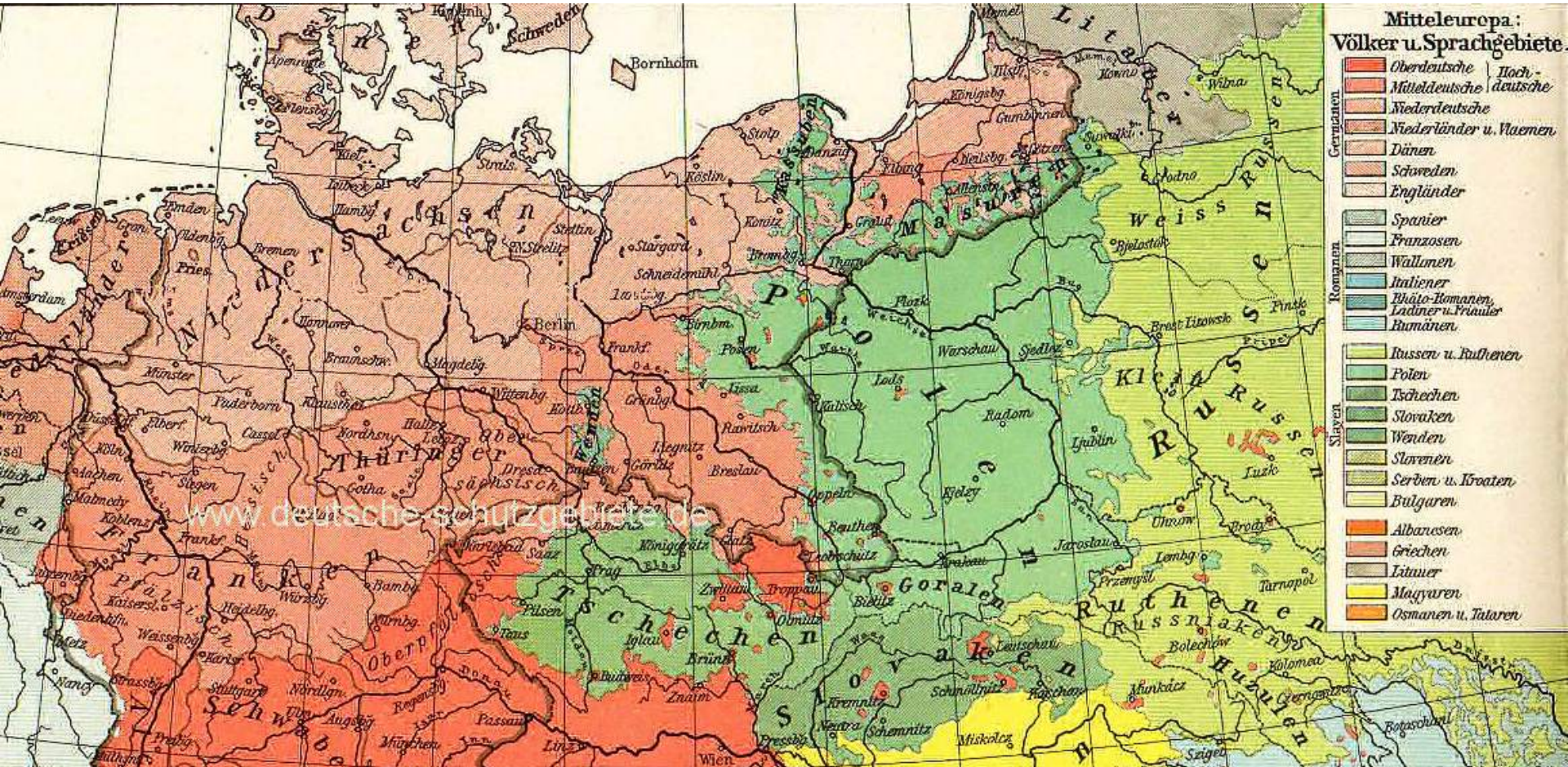
www.slideshare.net/NSK-Nekla/nadbuascy-oldrzy-rolnicy-budowniczoie-rzemielnicy-i-melioranci

NADBUŻAŃSCY OŁĘDRZY - rolnicy, budowniczoie, rzemieślnicy i melioranci

ANTONI CHORAŻY – Mościce Dolne

Prezentacja: Nadbużańscy ołędrzy_Antoni Choraży_Mościce Dolne

Kolonie

- poczucie wspólnoty
- stosunkowo mało zróżnicowane społecznie
- własny dialekt, gwara, odmiana > JĘZYK
- endogamia – unikanie małżeństw poza wspólnotą

często też:

- odrębność religijna
- izolacja etniczna
- unikanie wędrówek

KUPCY WILAMOWSCY

koloniści i ich język(i)

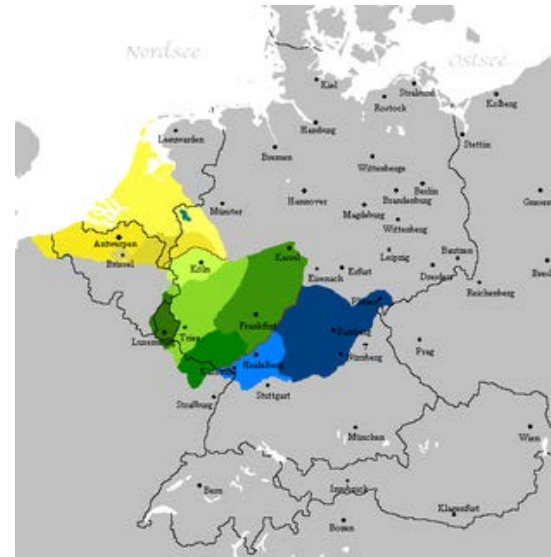
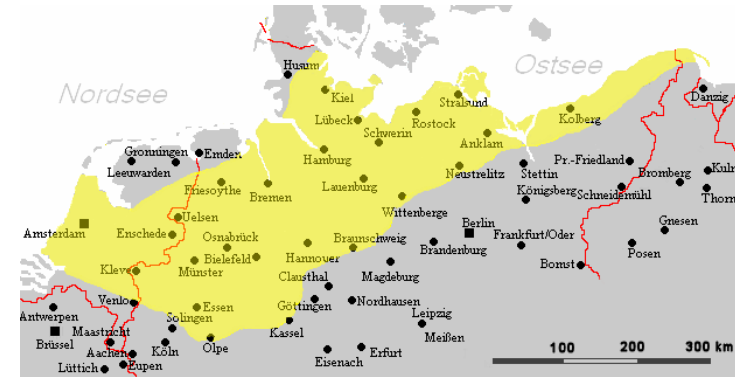
Większość osadników stanowili mówcy rozmaitych dialektów niemieckich (ale nie DIALEKTÓW JĘZYKA NIEMIECKIEGO)

od północy na południe:

- dolnosaksońskich i wczesnoniderlandzkich, z których potem w Niderlandach miał się ukształtować język holenderski i flamandzki
  - fryzyjskich, bliższych późniejszemu anglosaskiemu
  - turyngijskich i górnosaksońskich, zachodniofrankońskich
  - wschodniofrankońskich i bawarskich
  - w kolonizacji uczestniczyli zatem PRZODKOWIE dzisiejszych Niemców, Holendrów, Flamandów, Fryzów, ale i Szkotów, Duńczyków, Walonów (języki bliski francuskiemu) i słowiańscy Wenedzi ('przodkowie' Serbołużyczan).
-

historycznie płynna Frankonia

tożsamość – identita Identität

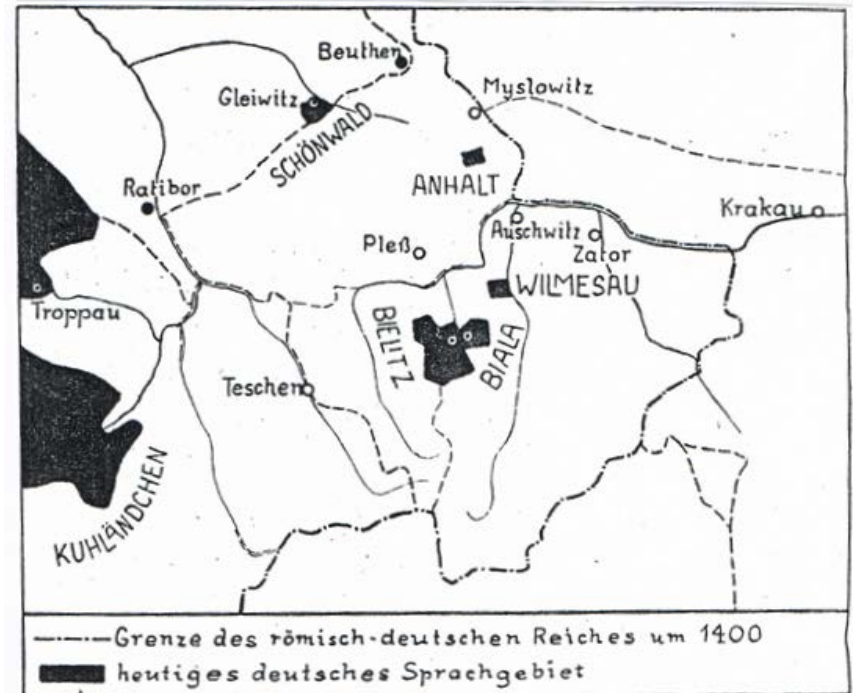

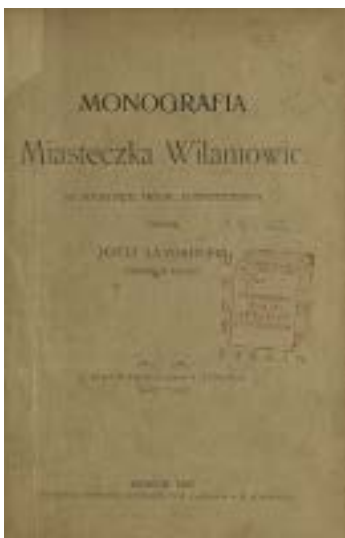
- proces kształtowania (się) poczucia tożsamości narodowej nastąpił dopiero w XIX w.
  - albo przyjęcie którejś z opcji dominujących (częściej tej bliższej językowo, z którą był bezpośredni kontakt)
  - albo kształtowanie własnej (mikro)tożsamości (Wilamowice, Cymbrowie, Mennonici i in.)
-

XIII w. „starośląskie” wyspy językowe

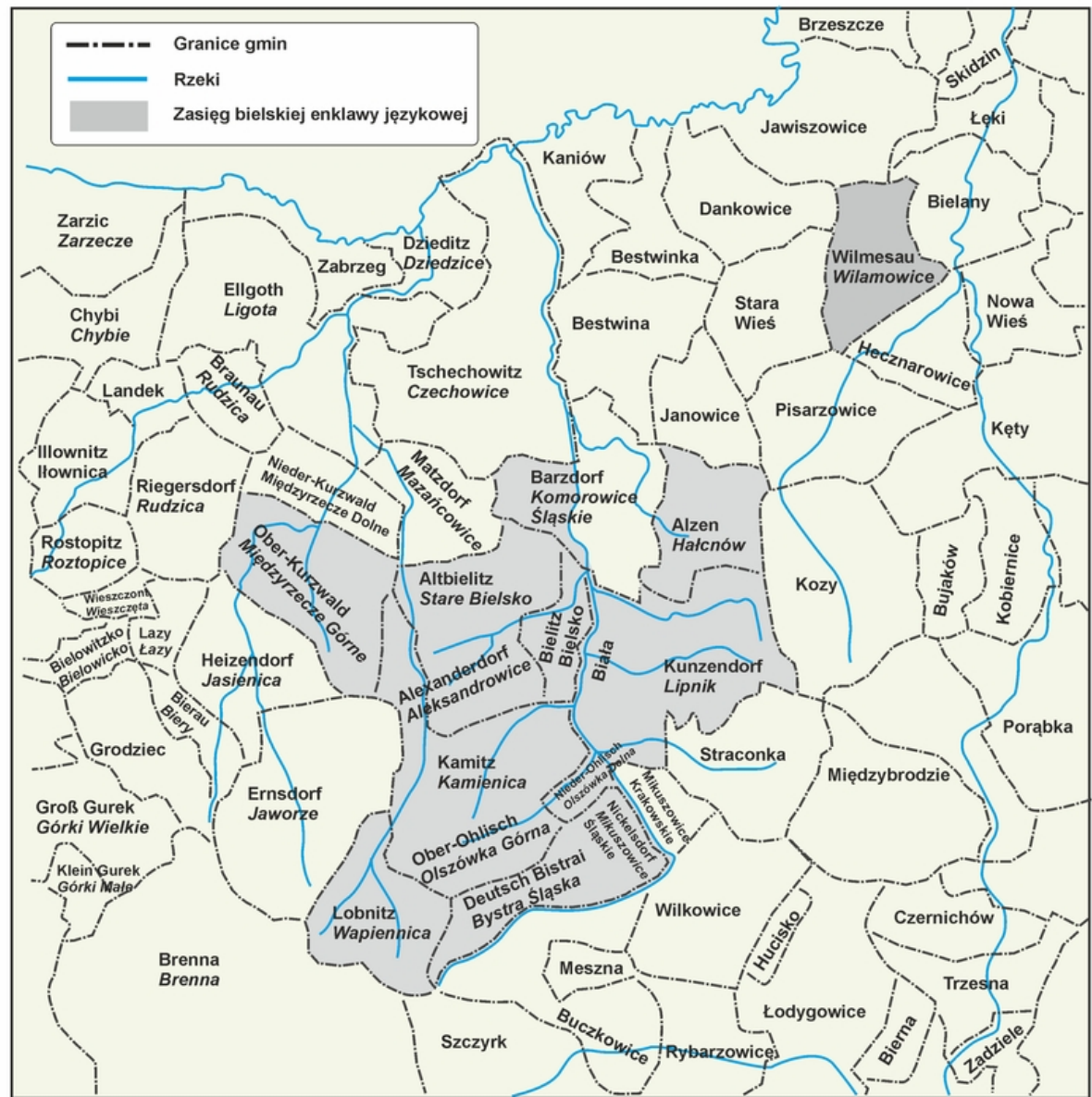
- Kostenthal/Gościęcín & Oberglogau/Głogówek – ok.1220
- Schönwald/Bojków – 1269
- Bielitz/Bielsko – 1250 – 1300 wraz z Wilamowicami
- 1730-1802-1820 – Anhalt-Gatsch/Hołodunów-Lędziny

Latosiński

Oprócz Wilamowic i Starejsi, powstały w tych czasach następujące niemieckie osady w ziemi oświęcimskiej: Pisarzowice (Schreibersdorf), Kęty (Liebenwerde), Kozy (Seubersdorf), Hałcnów (Alzen), Lipnik (Kunzendorf), Komorowice (Bertholdsdorf), Łodygowice (Ludwigsdorf), Inwałd (Hinwald), Barwałd (Bärenwald) i inne.

Konrad Gusinde

Die Mundart von Schönwald bei Gleiwitz

DOGMA

Felicja Księżyk

**Die deutsche Sprachinsel
Kostenthal**

Geschichte und Gegenwart

trafo

---

*De fremda Loit, se hon an wing
verstanda,
Ma docht har wär vo England har.
Dos ei kai Wuinder; denn de
Welmeßajer,
Die stemma jou vo derta har.*

**Gedichte In Der Mundart
Der Deutschen Schlesisch-
Galizischen Granzbewohner,
Resp. Von Bielitz-Biala (1860)**

Jacob Bukowski

ROBERT PIESCH

ALEXANDERFELD

DAS JÜNGSTE DORF
DER
DEUTSCHEN SPRACHINSEL
BIELITZ-BIALA

Bielitz und Alexanderfeld

QUELLEN UND DARSTELLUNGEN
ZUR SCHLESISCHEN GESCHICHTE

Im Auftrage der Historischen Kommission für Schlesien
herausgegeben von
Ludwig Petry und Josef Joachim Menzel

Einundzwanzigster Band

Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)

von

Walter Kuhn

HOLZNER VERLAG · WÜRZBURG

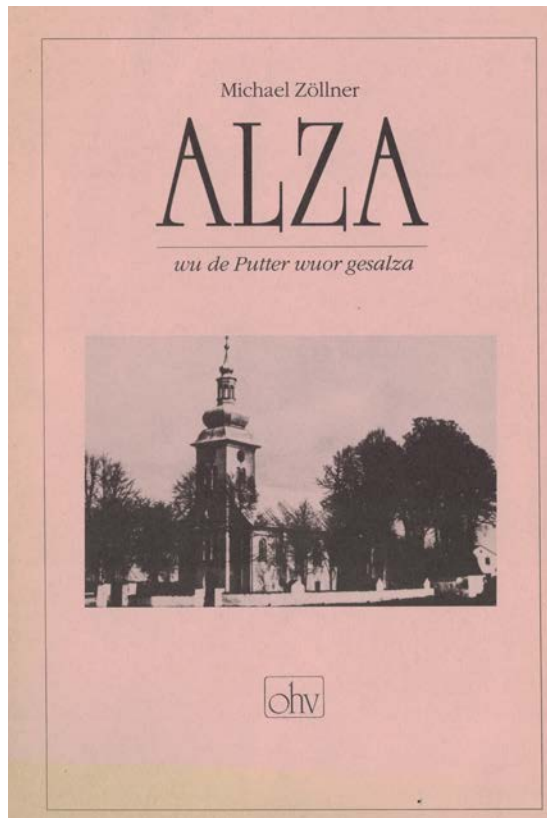
1981

Ałca Alzen Hałcnów

Marek Dolatowski

- *Morphosyntaktische
Strukturen des
Alznerischen
Versuch einer
Rekonstruktion*

PRACE KOMISJI JĘZYKOWEJ
POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI NR. 7.

ADAM KLECZKOWSKI

DIALEKT WILAMOWIC
W ZACHODNIEJ GALICJI

FONETYKA I FLEKSJA

W KRAKOWIE
NAKŁADEM POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
Z FUNDUSZU CZABANA
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI G. GEBETHNERA I SP. W KRAKOWIE,
GEBETHNERA I WOLFFA W WARSZAWIE
1920.

POLSKA AKADEMJA UMIEJĘTNOŚCI
PRACE KOMISJI JĘZYKOWEJ N° 18
CZEŚĆ II

HERMANN MOJMIR

WÖRTERBUCH DER DEUTSCHEN
MUNDART VON WILAMOWICE

ZWEITER TEIL S—Z

BEARBEITET VON
ADAM KLECZKOWSKI UND HEINRICH ANDERS

KRAKÓW 1930—1936
NAKŁADEM POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — KRAKÓW — ŁÓDŹ — POZNAŃ — WILNO — ZAKOPANE

Florian Biesik

- (...) Z tym więc językiem zawojowali Anglię, z nim wrócili na stały ląd do Fryzji i do Wilamowic. Język ten jest więc jako najstarszy ojcem innych dziś żywych języków germańskich, jak angielskiego, holenderskiego, niemieckiego, szwedzkiego i lubo pośredniczył między nimi, został on sam dla siebie.

Klika przykładów języków germańskich porównanych z willamowskim:

wymysojerysz - a kyng hoot góld, zyłwer an koper

angielskie - a king has gold, silver and copper

holenderskie - een koning heeft gold, zilver en koper

Niemieckie - ein König hat Gold, Silber und Kupfer

Szynwałd /Schönwald /Bojków

- Trambacz, W. 1973. *Einige Bemerkungen zum Einfluss der polnischen Sprache auf die Mundart von Bojków*
- **Bojków k/Gliwic**
- 1269 – *Boycowo*
- 1283 – *Scunenwalde*
- bis 1945 Schlesisch und Deutsch gesprochen
- nach 1945 – nur Polnisch mit dt. Mischelementen

Alles Schönwälder Volkslied

1. Och Mutter wenn echs woga dlefte,
Deun witt ech aich man kömmer kluon
Dann wier misch em mei Hataz Leichtan,
Flou Mutter schou ech dafa aich souu.
2. Ech well mer Nokwisch Körper mama
Deun Koz gesuch dar well mech hon.
Lesomma nim wer uns bequeme,
And uons nie klopp und Dobe vertruon.
3. Ech Ben jo no schon achtza Jahre,
Do docht ech halt es wir schon deit.
Deun sahst amo die Juhra Franze,
Die hot mit sebza schon gefreit.
4. Die hot met ihrim lierna hone
Sou manche Freide schon gehot.
De Geluch bäckt se a der Fonna
And ept sech ganz gehörig sont.
5. So fekt zu Kemmis, steht zer Ponde,
And ihre Freide kemnt Ke zohl,
Dann wied ech lisan keit wie muone,
met Nokwisch Körper zem Pforra gehon.

Aus dem „Schönwälder Heimatbrief“
2. Jahrgang Nr 4. Juni 1952

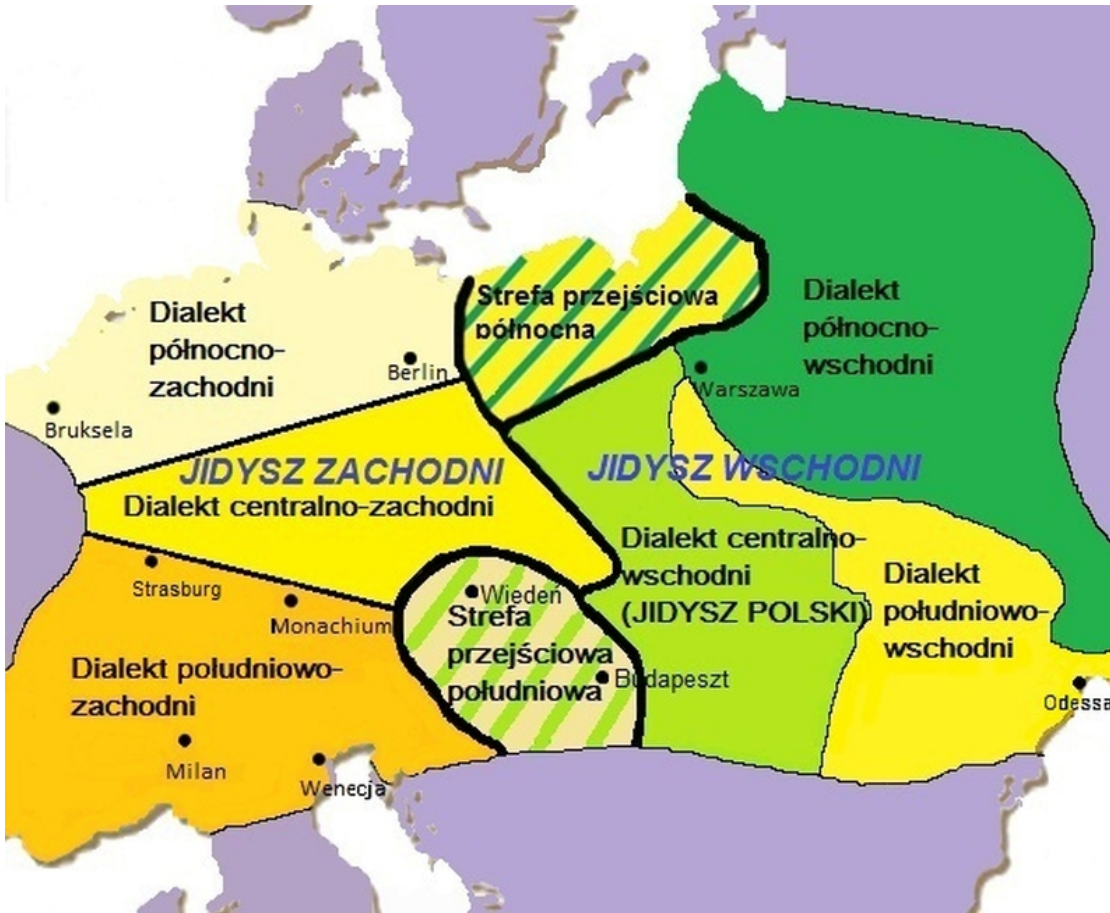
PAMIĘCI WSZYSTKICH
MIESZKAŃCÓW SCHÖNWALDU
KTÓRZY W ROKU 1945 JAKO OFIARY WOJNY
UTRACILI SWOJE ŻYCIE.
PONAD 120 MEZCZYŹN, KOBIET I DZIECI
ZOSTAŁO TU ZAMORDOWANYCH.
INNI ZMARLI PODCZAS UCIECZKI, WYPEDZENIA
I W OBOZACH DLA INTERNOWANYCH.
WSRÓD NICH KS. PROBOSZCZ EDGAR WOLF.

NASZYM PRZODKOM
BYLI MIESZKAŃCY SCHÖNWALDU.
BOJKÓW, SIERPIEŃ 1996

ZUM GEDENKEN AN ALLE SCHÖNWÄLDER,
DIE IM JAHRE 1945 ALS OPFER DES KRIEGES
IHR LEBEN VERLOREN HABEN.
ÜBER 120 MÄNNER, FRAUEN UND KINDER
WURDEN HIER ERMORDET.
ANDERE STARBEN WÄHREND DER FLUCHT
DER VERTREIBUNG
UND IN INTERNIERUNGSLAGERN.
UNTER IHNEN PFARRER EDGAR WOLF.
UNSEREN VORFAHREN DIE EHEMALIGEN
DORFBEWÖHNER VON SCHÖNWALD!
BOJKÓW, AUGUST 1996

RE... CANT... CE

Łódź & *Lodzer(mensch)*

- nie można mówić o tożsamości łodzianina (*Lodzer Mensch*) w ten sam sposób, jak o tożsamości np. berlińczyka czy krakowiaka.
- Łodzianie różnili się między sobą pochodzeniem etnicznym, a podziały etniczne wzmocniały różnice wyznaniowe. Polacy byli przeważnie katolikami, a Niemcy protestantami.
- niemieccy katolicy i polscy protestanci nie odczuwali silnej więzi ze współwyznawcami o odmiennym pochodzeniu etnicznym.
- rozwijało się odrębne życie kulturalne, czytano różną literaturę.
- łódzka gwara niemiecka rozwijała się dopiero powoli i też nie mogła być czynnikiem spajającym – mieszała się intensywnie z jidysz, polskim i jego dialektami oraz rosyjskim

ROZPRAWY I MATERJAŁY WYDZIAŁU I
TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W WILNIE
TOM VIII

HEINRICH ANDERS

DAS POSENER DEUTSCH
IM
MITTELALTER

I. TEIL: *Q. 1.*
PHONETIK

WILNO

NAKŁADEM TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W WILNIE
Z ZASILKU MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIG. I OŚW. PUBLICZNEGO
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI ŚW. WOJCIECHA W WILNIE

1938

H. ANDERS

GEDICHTE
VON FLORIAN BIESIK

IN DER
MUNDART VON WILAMOWICE

KRAKÓW
NAKŁADEM UNIwersYTETU POZNAŃSKIEGO
DRUKARNIA UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
1933

Dank šejn !

Got betsohlt's !

d'akujem !

dziękuję !

schœne danc !
